

HÄGERSTENS HEMBYGDSFÖRENING

Faktablad 1-2020

Hans Jungnell

VINTERVIKEN

Mörtviken och Vinterviken från luften. (HHF)

LANDSKAPET

Två djupa sprickdalar uppkom genom landhöjning och erosion för 40 – 50 miljoner år sedan och skapade det dramatiska landskap som utgör Hägerstens nordvästra kustområde. Det ena är den dalgång som börjar vid Mörtviken och banar sig fram via Ekensbergs och Gröndals bostadsområden.

Den andra är Vinterviken som behållit mycket av sin lantliga karaktär trots den tidiga industriutveckling som präglade området i så många decennier.

I sprickdalarna fanns sjöar och våtmark. Fram till 1940-talet fanns en långsträckt kärrsjö i Vinterviken som fick det passande namnet Långsjön. Långsjön hade förbindelse med Trekanten. Ett dike löpte ut vid Blommensbergsvägen intill skolan. Sjön fylldes igen och slumrar nu under Blommensbergsskolans idrottsplats, men Stockholms stad har väckt lite liv i den genom att anlägga en grod- och salamanderdamm i området intill Vintervikens trädgårdskafé.

Grod- och salamanderdammen i Vinterviken. Foto: H. Jungnell

Villa Nauckhoff. Foto: H. Jungnell

Områdets växt- och djurliv finns beskrivet i "Stockholms flora" som Johan Emanuel Wikström publicerade 1839. Boken beskriver stadslandskapets geologi och klimat liksom flora och fågelliv. Vid Långsjön observerar Wikström bl. a. den flockblommiga arten *athamanta*. En sentida ornitolog, Sigfrid Durango flyttade till Lilla Ekensberg 1917 och vid promenader kring Långsjön observerade han gärdsmyg som näst kungsfågeln är den minsta av våra fågelarter.

ETT VÄRDSHUS VID VINTERVÄGEN

På kartor från 1700-talet så kallas lägenheten för Wintertorpet. Göta Landsväg, den betydelsefulla handels- och resvägen till och från Stockholm blev svårframkomlig under vintern. En alternativ väg, en "vinterväg" gick fram via Liljeholmen, Trekantens och Långsjöns isar till Vinterviken där resan fortsatte över Mälarens is ner till Fittja.

I Stockholms utkanter fanns ett stort antal värdshus. Längs vägarna skulle de resande kunna vila och få ett måltid som kunde variera stort beroende på ägarens ekonomiska möjligheter. Ett av dem låg i Vinterviken. Världshuset kan ha varit inhyst i mangårdsbyggnaden från 1700-talet eller i en egen byggnad. På en äldre karta finns ett hus som kan ha använts till värdshuslokal.

FRÄLSEHEMMANET VINTERVIKEN

I 1718 och 1719 års jordeböcker redovisas Nils Posse som ägare till bl. a. Hägersten och Årsta i Brännkyrka socken. Utom dessa egendomar upptas i 1724 års jordebok en del oskattlagda torp, däribland Vinterviken. Egendomar bytte under den närmast följande tiden flera gånger ägare.

Alexander de Geer blev den siste ägaren av det odelade godscomplexet som enligt 1762 års jordebok omfattade bl. a. frälsehemmanet Hägersten och således även Vinterviken. År 1765 avstyckades Hägersten med underliggande torp från Årsta och köpare var Claes Arrhén von Kapfelman, vilken var gift med C. M. Bellmans syster Catharina Christina. Nu kom torpet Vinterviken att lyda under egendomen Hägersten.

1775 överenskom Arrhén med löjtnant Johan Björkman att till denne sälja frälsetorpet Vinterviken, värdshus och krog för 15 000 daler kopparmynt. Eftersom Björkman inte ägde någon enskild betesmark ingick i köpet, delat med andra, den s.k. Vintervikens, Örnbergs och Aspudens beteshage.

1778 ingav Arrhén v. Kapfelman sin konkursansökan till häradsrätten och egendomar utbjöds till försäljning på bankoauktion den 11 februari samma år. Ny ägare till Vinterviken blev spannmålshandlanden Bengt Ljung.

Under de närmaste decennierna bytte egendomen ägare flera gånger.

Enligt Riksantikvarieämbetets bebyggelseregister är troligen den nuvarande villan vid Vinterviksvägen 55 – 59 den ursprungliga mangårdsbyggnaden från första hälften av 1700-talet. Det var ett timrat hus. På 1860-talet byggdes det på en våning och 1910 resp. 1916 fick det sitt nuvarande tidstypiska villautseende med korsvirke och gul fasadfärg. Fabrikens föreståndare Sigurd Nauckhoff flyttade in 1911. 1921 blev han också verkställande direktör. Huset döptes till Villa Nauckhoff

GENTELES FÄRGFABRIK

Den tyske ingenjören, uppfinnaren och professorn i kemi Georg Gentele (1813 – 1895) flyttade in på Vinterviken

45. Stäfafol. je pag. 51.

Folägersten = Roten.		Född		Hatt Koppor	Kan läsa i Bok	Utantill.				Inflyttat	
Winterviken		År	Manad och dag.			Lutheri Cathedra	Svebili Förlöring	Bibliske Spraken	Förstår sin Christendom	År	Irta
Chem. Färg-fabriqueur Johan Georg Gentele		1813	29								
Husf. Carolina Henriette Amalia Blechschmidt		26	24								
Dott. Johana Georgina Emilia		1847	29								
Å. Regina Vanda (Dott. i Bräntskan)		1848	11								

Gentele titulerar sig som Chem. Färg-fabriqueur i Husförhörslängden (Riksarkivet)

1847 tillsammans med sin fru Henriette Blechschmidt. Ägare till egendomen är vid denna tid grosshandlaren Gustaf Philip Laurin.

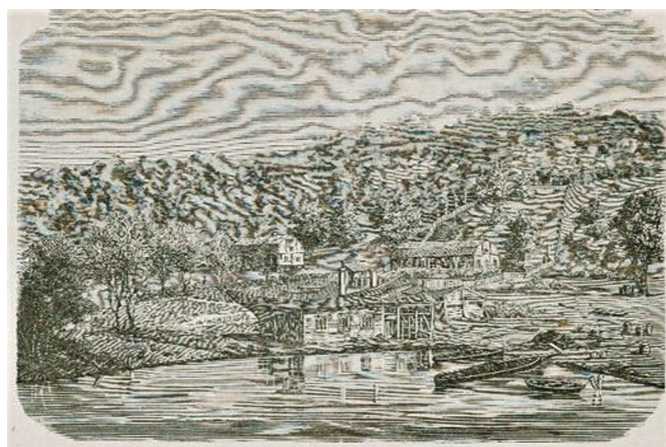
Gentele hade rest runt i Europa och anlände till Sverige 1844 för att bl. a anlägga en fabrik för blyvitt. Hans specialintresse var färgkemi och dess teknik. Det är alltså en färgstoffabrik som Gentele anlade i anslutning till torpet i Vinterviken. Ett år senare kom systern Maria Gentele med sin man Carl Hüber för att ta över förvaltningen av tillverkningen. Produkten marknadsfördes i tidningsannonser som "Wintervikens målarfärg

GENTELE TITULERAR SIG SOM CHEM. FÄRG-FABRIQUEUR I HUSFÖRHÖRSLÄNGDEN

Parallellt med denna verksamhet assisterade han grosshandlaren Settervall på Ekensberg att anlägga en zinkhytta. 1849 flyttade Gentele med frun och två döttrar till Stockholm. Gentele kom sedan att verka på Gustafsbergs porslinsfabrik och från 1871 tillsammans med Wilhelm Becker leda färgfabriken på Östermalm. Hans son Herman Gentele köpte sedan fabriken och genomförde flyttningen till Lövholmen 1902. Georg Gentele var även rådgivare inom pappersindustri och nitroglycerintillverkning.

NOBEL I VINTERVIKEN – EN EXPLOSIV VERKSAMHET

Med tanke på Genteles intresse för nitroglycerintillverkning så kanske det var han som tipsade Nobel om Vinterviken som lämpligt ställe att anlägga en dynamitfabrik. Den första fabriken på Södermalm hade exploderat och Nobels bror omkommit. Vinterviken hade utmärkta

Träsnitt som visar olycksplatsen i Vinterviken 1868 dagen efter. (SSM)

förutsättningar omgiven av höga berg och en plats för hamnanläggning.

Den 11 november 1864 hade Kongl. Maj:t godkänt bildandet av Nitroglycerin-Aktie-Bolaget. Redan i december bestämde styrelsen att flytta till Vinterviken. Den 2 januari 1865 tecknades kontrakt om inköp av frälshemmanet Vinterviken. Tillstånd att anlägga en nitroglycerin-fabrik meddelades den 21 januari.

När Nobel tog över fanns 4 - 5 lantbruksbyggnader som till en början användes. En del av tillverkningen skedde utomhus.

TRÄSNITT SOM VISAR OLYCKSPLOTSEN I VINTERVIKEN 1868 DAGEN EFTER

1868 byggdes en nitroglycerin-fabrik och dynamitfabrik samt en salpetersyrefabrik. Detta år inträffade också den

Svavelsyrefabriken våren 2020. Marksanering pågår. Foto: H. Jungnell

svåraste olyckan i bolagets historia – 700 kg sprängämne exploderade och 14 personer omkom.

1890 – 91 byggdes svavelsyrefabriken – ”syran”. Arkitekt var belgaren Gustavo Delaplace.

1896 avled Nobel. 1915 sammanslogs verksamheten i Gyttorp och Vinterviken. En avveckling påbörjades i Vinterviken som slutfördes under 1920-talet.

PROVSPRÄNGNINGAR OCH RENOVERING

Anläggningen i Vinterviken behölls endast för distribution och lagerhållning. Provsprängningar och andra experiment utfördes i AB Atomenergis regi. Under tiden började byggnaderna förfalla

1981 hade Spelet om Hägersten premiär. Inspirerad av Norbergspelet satte man upp en föreställning om Hägerstens arbetares historia. Föreningen Spelet om Hägersten hade i tre år studerat arkiv och intervjuat äldre om arbetarnas levnadsförhållanden mellan 1913 och 1930. Föreningen krävde också att området skulle rustas upp och svavelsyrefabriken bli ett kulturhus.

Under kulturhuvudstadsåret 1998 renoverades och sanerades ”syran” och blev ett ”Skulpturens hus” som ver-

kade i ett tiotal år innan det lades ner av ekonomiska skäl. 2008 blev den gamla svavelsyrefabriken i Vinterviken en festvåning och ett café.

VINTERVIKEN SANERAS

2019 – 2020 saneras marken vid Vinterviken från de gifter och föroreningar som samlats eller dumpats där under åren.

Källor:

riksarkivet.se Brännkyrka kyrkoarkiv
wikipedia.se ”Vinterviken”

Bivegård / Vikström: Beckers färgtillverkning på Lövholmen... 2008

Ferenius: Brennekyrka sochn. 1999

Silvander: Gröndal och Aspudden. 1993

Staf: Hägerstens gård och dess ägare

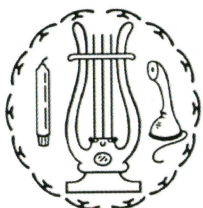
Wikström, J.E.: Stockholms flora. 1839 (Google books)

Hägerstensbygden 2020. ”Zinkhyttan i Ekensberg

Dagen Nyheter 23/2 1965. Durango: Fåglarnas konung. (tidningar.kb.se)

Dagens Nyheter. Sydväst. 10/6 1982. Spelet om Hägersten.

Nya Dagl. Allehanda 20/9 1895. Georg Gentele minnestext. (tidningar.kb.se)

Hägerstens Hembygdsförening

info@hagerstensbygden.se
www.hembygd.se/hagersten
Org. nr. 802009-4119.